

Zeydî Fıkhnının Gelişimine Dair Notlar*

A.K. KAZI Çev: Kadir DEMİRCİ*

İslam'ın ikinci yüzyılı İslam fıkhnı alanında büyük ve hızlı bir gelişime şahit olmuştur. Ebû Hanife, Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Malik b. Enes ve Şâfiî gibi fıkhnıçılar bu yüzyıla aittir. Sünnî fıkhnı mezheplerinin kurucuları arasında en sonuncusu olan Ahmed b. Hanbel, hicrî 164 yılında doğmuş, 241 yılında vefat etmiştir. Üçüncü yüzyılın sonundan itibaren dört Sünnî mezhep şekillenmiş, Medine Hadisçileri ve Iraklı'lar arasında ortaya çıkan ihtilaf, Şâfiî'nin dört prensibinin genel olarak kabul görmesiyle başarılı bir şekilde çözülmüştür.

Fakat Şiî fıkhnı mezhep veya mezheplerinin gelişimi sünnî mezhepler gibi hızlı ve etkileyici olmamıştır. Sadece peygamberin soyundan gelenlerin dînî ve dünyevî liderliğini tanıyan Şiî doktrini, Şiî fıkhnının büyüyüp gelişmesini zorunlu olarak sınırlandırmıştır. Özellikle fıkhnı alanında, Ali taraftarı olmayan bir kimse'nin katkısına yer verilmemiştir. Bunun bir sonucu olarak Şiî ile Sünnî fıkhnı karşılaştırıldığında Şiî fıkhnı gelişim bakımından yavaş, literatür bakımından da oldukça geç ortaya çıkmıştır.¹

* Notes On The Development of Zaidi Law, A.K. KAZI, ABR, NAHRAN, II, c, s, 36-40, 1960-1961 (LEIDEN)

* Doç. Dr. ESOGÜ İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı. Çevirisi yapılan makaleye gerek görülen yerlerde bazı notlar ilave edilmiş, bazen de yazarın görüşleri eleştirilmiştir. Bu notlar parantez içinde çevirenin notu (Ç.notu) ile belirtilmiştir.

¹ Zeydî fıkhnının gelişiminin geri kalmasının nedenini peygamber soyundan gelenlerin dînî ve dünyevî liderliği doktrinine bağlamak kanaatimizce Zeydiyye mezhebi için haksızlık olur. İlmî ve kültürel hayat sosyal ve siyâsal hayattan bağımsız olarak gelişemez. Dolayısıyla zeydî fıkhnının geri kalmasının nedenlerini Zeydiyye'nin sosyal ve siyâsî konumlarında aramak gerekir. Zeydiyye'nin en önemli karakteristiği haksızlığa karşı başkaldırma fikridir. İmam Zeyd bu fikrin bir sonucu olarak Emevî iktidarına karşı harekete geçmiş ve kendisine ihanet edenler yüzünden verdiği mücadelede zayıf düşmüş ve hunharca öldürülmüştür. Aynı şekilde imam Zeyd'in talebeleri, yakınları onunla birlikte öldürülmüş, bir kısmı hapslere atılmış geride kalanlar ise baskı ve tehdit altında bir hayata mahkum edilmiştir. Mensuplarına büyük bir gözdağı, korku ve tehdit verme bakımından imam Zeyd'in defnedildiği kabirden çıkartılıp parçalara ayrılması ve yakılması vahşetin boyutunu göstermektedir. Haksızlığa başkaldırı ruhunu taşımaları sebebiyle siyâsî bir rakip olarak görülen Zeydiyye, Emevî ve Abbâsî iktidarları boyunca baskı altında tu-

Sahih olduğu kanıtlanabilirse Zeyd b. Ali'nin² **Kitâbu'l-Mecmû'u**³ fıkıh alanında Şia'nın en erken çalışmasıdır. Bergstrasser ve Schacht'ın eleştirilerinden sonra **el-Mecmû'un** otantikliği oldukça şüpheli görünmektedir.⁴ Üçüncü yüzyılın zeydî fıkıh eserleri içerisinde **el-Mecmû'ya** en ufak bir referansın olmaması dikkat çekicidir. Yemen'de zeydî hanedanını kuran büyük bir zeydî fıkıhçı ve kalamcısı olan imam el-Hâdi ile'l Hak Yahya b. el-Hüseyin'in⁵ (245-298) **Kitâbu'l-**

tulmuş, nefes dahi almalarına izin verilmemiştir. Zeydiyye imamları bırakın fikirlerini telif eserlerle neşretmeyi kendi isimlerini, neseplerini dahi zikredemez hale gelmiştir. Uzak diyarlarda var olma mücadelesi göstermelerine de izin verilmemiş, adım adım takib edilmiş ve varlıkları ortadan kaldırılmıştır. Nitekim İmam Zeyd'in oğlu Yahya 126 yılında Horasan'da öldürülmüştür. İmam Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye 145 yılında Medine'de, birkaç ay sonra da kardeşi İbrahim Basra'da katledilmiştir. Birkaç sene sonra imam Hüseyin b. Ali el-Fahi Abbasiler tarafından Hicaz'da 149'da öldürülmüştür. Zeydiyye mensupları değişik bölgelere dağılmak zorunda kalmıştır. İmam Yahya b. Abdillâh Cilan ve Deylem beldelerine gitmiş ve orada davete başlamış, ancak Harun er-Reşid tarafından Bağdat'a getirilip 175 tarihinde hapiste zehirletilerek öldürülmüştür. İmam İdris b. Abdillâh Mağrib tarafına gitmiş, Abbâsî devletinden ayrı bağımsız bir devlet kurmuş, sonunda ona da bir tuzak kurulmuş ve 177 senesinde zehirletilerek öldürülmüştür. Bu siyâsî vahşet hicrî ikinci asrın sonuna kadar devam etmiştir. Bize göre Zeydiyye'nin tarihini dikkate almadan, peygamber soyundan gelenlerin liderliğini tanıdıkları ve Ali tarafında olmayanların katkısına yer vermedikleri gerekçesi ile zeydî fıkıhın geri kaldığını söylemek büyük bir haksızlıktır. Ayrıca Ali taraftarı olmayanlara söz hakkı vermedikleri de doğru değildir. Bilakis imam Zeyd bütün fırka mensuplarıyla, onların önderleriyle görüşüp, konuşmayı prensip edinmiş hatta kardeşi Muhammed Bâkır tarafından bu tutumundan dolayı eleştirilmiştir. Zeydiyye'yi Şia'dan ayıran belki de en önemli özellik budur. Başkalarının fikirlerini dikkate alma tutumu Zeydiyye'yi daha makul ve mutedil bir çizgiye getirmiştir. (Ç.notu)

² H.75 yılında Medine'de doğdu. Babası, Ali Zeynelabidin, dedesi, Hz. Hüseyin'dir. Kufe'de binlerce insan kendisine beyat etti. H. 122 yılında Emevi halifesi Hişam b. Abdilmelik'e karşı isyan etti. Emevi döneminin zalim valilerinden Yusuf b. Ömer es-Sekafi imam Zeyd üzerine ordu sevketti. Kendisine beyat eden Kufelilerin ihanetine uğrayan imam Zeyd bu savaşta öldürüldü. İnanç ve düşüncelerini takip eden topluluk Zeydiyye diye anıldı. (Ç.notu) bkz. İmam Natık bi'l Hak, el-İfade fi Tarihi Eimmeti'z-Zeydiyye, 61-67

³ el-Mecmu' bir çok defalar basılmış, şerh edilmiş, üzerinde ta'lik ve tahric çalışmaları yapılmış, ravilerinin terceme-i halleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca İmam Zeyd'in bu eseri, zeydi alim Abdullah b. Hamud el-İzzi'nin tahkiki ile 2002 tarihinde Müessesetu imam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye tarafından da San'a'da basılmıştır. (Ç.notu)

⁴ J.Schacht, The Oregins of Muhammadan Jurisprudence, p.262

⁵ H.245 yılında Medine'de doğdu. Babası Hüseyin, Kasım er-Ressi'nin oğludur. Dedesi er-Ressi'nin dua ve bereketini alan Yahya Zeydiyye mezhebini sistematikleştiren ve Yemen'de zeydi devletini kuran imamdır. el-Hadi ile'l-Hak diye anılan Yahya b. Hüseyin'in fihi görüşleri etrafında Hadiviyye diye isimlendirilen bir fıkıh ekolü oluştu. 298 senesinde Karamitalar ile

Muntehâb'ında⁶ **el-Mecmû'dan** hiç bahsedilmemiş ve Zeyd b. Ali'nin adı sadece bir kez anılmıştır.⁷ el-Hâdî sözde Ali'den nakledilen rivayetlerin farkındadır. Fakat genellikle onları sahih kabul etmez. Örneğin; el-Hâdî **el-Mecmû'da** develerin zekatı ile ilgili Ali'den rivayet edilen bir hadisi reddeder ve onun yerine Ali'den gelen başka bir hadisi tam isnadını vermeksizin kabul eder.⁸ Yine aynı şekilde el-Hâdî **Mecmû'da** geçen ümmü'l veledin satışı ile ilgili hadisi de dikkate almaz ve bu hadisin Ali hakkında uydurulan açık bir yalan olduğunu söyler. Bu şekilde davranmakla o muhtemelen ümmü'l-velede satılamayacak hür kadın statüsü tanıyan sünnî isnadlı bir hadisi tercih eder.⁹ el-Hâdî'nin **el-Mecmû'da** yer alan bu ve diğer hadisleri reddetmesi daha sonraki bir zeydî müellifi şu açıklamayı yapmaya sevketmiştir: “el-Hâdî'nin **el-Mecmû'da** yer alan bazı hadisleri reddetmesi Ebû Hâlid'in¹⁰ güvenilir ve zayıf bir ravi olmasından dolayı değil, fakat onun bir müctehid olarak diğer hadislerin daha sahih olduğunu düşünmesindedir.”¹¹ Fakat bu açıklama **el-Mecmû'un** hicrî üçüncü yüzyılın sonrasına kadar tanınmadığı gerçeğini ispatlamaktadır.

yapılan mücadelede yaralanarak şehit düştü. Kabri Yemen'in Sa'de şehrinde ziyaret edilmektedir. (Ç.notu)

⁶ Kitabu'l-Muntahab, Kitabu'l-Funun ile birlikte Daru'l-Hikmeti'l-Yemaniyye tarafından 1993 yılında San'a'da basılmıştır. (Ç.notu)

⁷ Kazî'nin imam Yahya b. el-Huseyin'in imam Zeyd'in ismini sadece bir kez andığı gerekçesi güçlü bir gerekçe değildir. Zira Yahya b. el-Huseyin'in bu eseri talebesi Muhammed b. Süleyman el-Kufî tarafından kendisine sorulan sorulara verilen cevaplardan oluşmaktadır. Eserin bu özelliğini dikkate almak gerekir. Ayrıca Yahya Muntahab'da sadece imam Zeyd'e değil neredeyse hiçbir tarihi şahsiyete atıfta bulunmaz. Kaldı ki müellif Kazî'nin sadece el-Muntahab'ı esas alması da şaşırtıcıdır. Zira İmam Yahya b. el-Huseyin Kitabu'l Ahkam isimli fıkıh kitabında imam Zeyd'in ismini pek çok kere anmıştır ve ondan rivayette bulunmuştur. Zeydî alim Abdullah b. Muhammed (v.642) “*Dureru'l Ehadisi'n-Nebeviyye bi'l Esanidi'l-Yahyeviyye*” isimli eserinde imam Yahya b. el-Huseyin'in *Kitabu'l Ahkam* isimli eserinde rivayet ettiği Hz. Ali'ye ait âsârı ve Hz. Peygamber'e ait hadisleri bir araya getirmiştir. Bu rivayetler içerisinde imam Yahya b. el-Huseyin'in imam Zeyd'den rivayet ettiği 16 hadis yer almaktadır. (Ç.notu)

⁸ K.al-Muntakhab, varak 39b Bu bilgi Kitabu'l-Muntahab'ın baskısında 75.sayfada yer almaktadır. (Ç.notu)

⁹ A.g.e, varak, 111a

¹⁰ eş-Şeyh, el-Hafız ve el-Muhaddis şeklinde nitelenen Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vâstî el-Kûfî imam Zeyd'in uzun zaman yanında kalmış ve ondan pek çok rivayetleri duymuş ve ezberlemiş en değerli talebelerinden biri olmakla birlikte aynı zamanda İmam Zeyd'den el-Mecmu'u'l Fikhî ve el-Mecmu'u'l-Hadisî'yi rivayet etmiştir. (Ç.notu)

¹¹ al-Ravz al-Nadir, vol.1, p.47

Schacht'ın "İslam Fıkhnın Gelişimi" üzerine hazırladığı âbidevî inceleme-
sinde söz ettiği gibi Zeydiyye mezhebinin en erken otantik fıkıh eseri üçüncü
yüzyılın başlarına aittir.¹² Bu dönem içinde en önemli çalışmalar şunlardır:

1.Ebû Cafer Muhammed b. Mansûr¹³ (h.180-250) tarafından rivayet edilen,
Ahmed b. İsa b. Zeyd b. Ali (h.158-250)'nin *el-Emâlî'si* ¹⁴

2.Kâsım b. İbrahim'e¹⁵ (h.?-246) ait *Kitâbu'n-Nîrusî* ¹⁶ ve *Kitâbu'l Mesâil*¹⁷

el-Emâlî Muhammed b. Mansûr'un Ahmed b. İsa'dan rivayet ettiği hadisleri
içermektedir. Bu hadislerin pek çoğunun isnadlarında Zeyd b. Ali vardır.¹⁸
Kâsım'ın iki eserinden sadece *Kitâbu'l Mesâil* günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁹ Bu
eser oğlu Hasan tarafından Kâsım'a yöneltilen soruların cevaplarını içermektedir.
Eserin The British Museum nüshası el yazması büyük boy 63 varak olup fıkıh

¹² The Origins of Muhammadan Jurisprudence, p.262

¹³ Zeydi muhaddislerdendir. Doğum ve ölüm tarihinde farklı bilgiler vardır. Bizdeki bilgilere göre hicrî 150 tarihinde Kufe'de doğmuştur. Burada yetişmiş ve Kufe'nin büyük medreselerinden ve kıymetli şeyhlerinden hadis dinlemiştir. Ehl-i beyt imamlarına talebelik yapmış, Kasım er-Ressî ile on beş sene birlikte olmuş, Ahmed b. İsa ile birlikte yirmiye yakın hacc yapmıştır. Ahmed b. İsa'nın Emali isimli eserini o rivayet etmiştir. Hicri 290 senesinde vefat etmiştir. Abdüsselam el-Vecih, A'lamu'l-Müellifine'z-Zeydiyye, s.1000, (Ç.notu)

¹⁴ CF.ZDM 69, p.64; Üçüncü asrın muhaddislerinden olan Ahmed b. İsa'nın *el-Emâlî'si* Zeydiyye mezhebinin en erken otantik hadis-fıkıh eseridir. *el-Emâlî*'yi Muhammed b. Mansur el-Murâdî, Ahmed b. İsa'dan rivayet etmiştir. Bizdeki kaynaklara göre Ahmed b. İsa'nın doğumu hicri 157'dir, vefatı ise hicri 247'dir. (Ç.notu)

¹⁵ Hicrî 169 tarihinde Medine'de doğan Kasım er-Ressî, Zeydiyye'nin büyük imamlarındandır. Zeydî kelamcısı ve muhaddis olan er-Ressî aynı zamanda ictihadları ile *Kasımîyye* ekolü oluşturmuş bir fakihdir. Çok sayıda eseri vardır. Ayrıca islam içinde ve dışında bulunan çeşitli fırkalara yönelttiği eleştirilerle tanınan büyük bir düşünürdür. Nitekim iki eserini tahkik eden Alman müsteşrik Benjamin Abrahamov onun hakkında "Yunanlıların Eflatun'u gibi Kasım er-Ressî de müslümanların Eflatun'udur" benzetmesini yapmıştır. Kasım er-Ressî hicri 246 tarihinde vefat etmiştir. Kasım er-Ressî hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Ümit, Zeydiyye-Mutezile Etkileşimi ve Kasım er-Ressî, Doktora Tezi, 2003 Ankara; Resul Öztürk, Kasım er-Ressî ve Zeydiyye Kelamı, doçentlik tezi, Ahenk y. 2008, Van (Ç.notu)

¹⁶ Corpus Iuris, pp cxxxvii and cxxix

¹⁷ Brit. Mus. Supp. Or. 3977

¹⁸ ZDMG 69, photostats table 1 and 2. See also Corpus Iuris pp. 328-332

¹⁹ Kasım'ın bu eseri Mecmu'u Rasail-i Kasım er-Ressî içinde 553-663 sayfaları arasında yer almaktadır. Mecmu'u Kütüb ve Rasail-i Kasım er-Ressî, Tah: Abdülkerim Ahmed Cedban, Daru'l-Hikmeti'l-Yemaniyye, II.cilt, 2001, San'a (Ç.notu)

kitaplarının pek çok bölümlerini ihtiva etmektedir. Fakat Kâsım'ın günümüze ulaşmayan diğer çalışması **Kitâbu'n-Nîrusî**'ye onun esas fıkıh eseri gözüyle bakılır ve o da **Mesâilu'l-Nîrusî** diye bilinir. İsminden de anlaşılacağı üzere bu eser de bir takım soruları ve cevapları içermektedir. Zeydî fikhinin gelişiminde Kâsım b. İbrahim'in eserlerinin önemi zeydî fıkıh ekolünün onun isminden sonra ortaya çıkmasından anlaşılmaktadır.²⁰

Üçüncü yüzyılın sonuna doğru zeydî fıkıh okulunun gelişimi en zirve noktaya ulaşmıştır. Bu dönemde iki zeydî imam öne çıkmaktadır. Bunlar en-Nâsır lil'Hak el-Hasan b. Ali ²¹ ve el-Hâdi ila'l Hak Yahya b. el-Hüseyin'dir. Hicrî 304'de ölen en-Nâsır Deylem bölgesinde imamdır.²² Ve orada en-Nâsırıyye diye isimlendirilen bir fıkıh mezhebi oluşturmuştur. ²³ Fakat fıkıh hakkında kapsamlı eser yazan ilk zeydî imamın el-Hâdi Yahya b. el-Hüseyin olduğu rivayet edilir.²⁴ el-Hâdi'nin **Kitâbu'l Muntahâb mine'l Fıkh** ve **Kitâbu'l-Ahkam**²⁵ ismini taşıyan fıkıh ile ilgili iki temel esere onun tarafından **el-Câmiayn** ismi verilmiştir.²⁶ Bu başlık onların hacim ve muhtevalarının genişliğiyle doğrulanmaktadır. Fakat kapsamlı yönleri bir tarafa, bu iki eser, el-Hâdi tarafından zeydî fikhinin sistematikleşmesi yönünde önemli bir adımı içermektedir. el-Hâdi **Kitâbu'l Muntahâb** içerisinde, "Bilginin Kaynakları" bölümünde islam fikhinin sadece üç kaynağı olarak Kur'an'dan, Peygamber'den kolektif olarak rivayet edilen hadislerden ve akıldan bahseder.²⁷

²⁰ Corpus Iuris, cxxxiv.

²¹ İmam Nasır Medine'de hicri 230 tarihinde doğmuştur. Zeydi fıkıh mezhepleri arasında temayüz etmiş bir fıkıh mezhebi olan en-Nasırıyye'nin imamıdır. Hicri 304'de vefat etmiştir. Çok sayıda eseri olan imam Nasır'ın el-Besat ve el-İhtisab isimli iki eseri Abdülkerim Ahmed Cedban'ın tahkiki ile Mektebetü't-Turasi'l-İslami tarafından San'a'da basılmıştır. (Ç.notu)

²² K. al-Şafwa fol. 244b

²³ Corpus Iuris p. cxxxiv.

²⁴ Ibid p. cxxxiii

²⁵ Kitabu'l-Ahkam, Mektebetü'l-Yemeni'l-Kubra tarafından iki cilt halinde San'a'da 1990 yılında basılmıştır. (Ç.notu)

²⁶ Ibid p. cxxxiii.

²⁷ K. al-Muntakhab fol. 8a; Kitabu'l-Muntahab'ın baskısında bu bilgi 21.sayfada yer almaktadır. Ancak burada önemli bir ayrıntı var. Müellif imam Hâdi'nin kaynakları arasında Hz. Peygamber'den kolektif olarak rivayet edilen hadisler ifadesini kullanır. Ancak el-Hâdi'nin ifadesinde fıkıh kaynaklarından biri de Hz. Peygamber'den nakledilen ve üzerinde icma edilen hadislerdir. (Ç.notu)

el-Hâdî'nin **Kitâbu'l Muntehâb**'da görüldüğü gibi hadislere karşı olan tutumu dikkat çekicidir. Onun topluca rivayet edilen hadisleri fikhın kaynağı olarak şart koşması bu tür hadislerin onun tarafından fazla eleştirilmeden kabul edildiğini gösterir. Başka bir deyişle isnadı bu derece güçlü olmayan hadisler onun tarafından reddedilir. Bununla birlikte el-Hadi'nin hadislerin fiilî kritiğinde isnadları çok az dikkate aldığı görülür. O'na göre isnad bir hadisin sahihliği veya zayıflığı için bir kriter değildir.²⁸ Onun **Kitabu'l Muntehab**'ı Ali ve diğer otoriteler yoluyla Peygamber'den gelen hadislere atıflarla doludur. Bu rivayetlerden bazılarını o kabul etmiştir ve kendi görüşünü desteklemede onları kullanmıştır. Diğerlerini ise şöyle diyerek reddetmiştir. "Bu hadisler bize göre sahih değildir."²⁹ el-Hadi tarafından reddedilen hadisler üç kategoriye ayrılmaktadır.

1. Bu hadisler onun tarafından anlaşıldığı şekliyle Kur'an'ın bazı âyetleri ile çatışmaktadır.³⁰

2. Hadislerin bir kısmı akıl ile çatışmaktadır.³¹

3. Hadisler el-Hâdî tarafından isnadlarından ziyade metinleri açısından daha sahih olduğu kabul edilen diğer hadisler ile çatışmaktadır. Muhtemelen bu hadislerin metinleri isnadlarından daha sahihtir.³²

el-Hâdî'nin hadisler hakkındaki tutumu konusunda iki kayda değer nokta göze çarpmaktadır.

1. O elinden geldiğince sünnî isnadları kritik ettiği kadar şîi rivayetleri de eleştirmektedir.

²⁸ Yemen'in Sa'de şehrinde çağdaş zeydî âlimlerle yaptığımız mülakatlarda da aynı şey söylenmiştir. Zeydî âlim Bedrüddin el-Hûsî'ye imam Hâdî'nin isnad zikretmeden "belağana" ifadesi ile hadisleri nakletmesini sorduğumuzda el-Hûsî; Zeydiyye mezhebinde isnadın umde olmadığını, rivayeti tenkitte Kur'an ve aklın esas alındığını söylemiştir. (Ç.notu) Zeydî âlimlerle yaptığımız mülâkât için bkz. Kadir Demirci, *Çağdaş Zeydî Âlimlerle Zeydiyye ve Hadis Üzerine*, Hadis Tetkikleri Dergisi, IV. 151-165, 2006

²⁹ K. al-Muntakhab fol. 12a and 39b.

³⁰ Ibid. folios 11a and 23a.

³¹ Ibid. folios 21a and 52a

³² Ibid. folios 39b and 52a. Yahya b. el-Hüseyin'in hadislerin metnine yönelik yaptığı eleştiriler için bkz: Kadir Demirci, *Hicri III. Asırda Zeydi Bir Muhaddisin Metin Tenkidine Yaklaşımı*, İslami İlimler Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, Çorum, 2007, s. 11-28.

2.Onun eleştirisi hadisteki ana konu üzerinde yoğunlaşmakta ve kendi zamanındaki hadisçilerin yaptıkları gibi raviler zinciri üzerinde durmamaktadır. Akla aykırı olan hiçbir hadis el-Hâdî tarafından kabul edilemezdi.

Fıkıhın üçüncü bir kaynağı olarak akıl, **Kitâbu'l Muntahâb**'da göze çarpan en önemli unsurdur. Hiç kimse görüşlerinin temellendirilmesinde el-Hâdî'nin güçlü aklı tarafından etkilenmemelik edemez. el-Hâdî'nin bu kitapta aklı serbest kullanmada ve onu rivayetler üzerinde hakim kılmada mutezilî eğilimi aşıkardır. Zeyd b. Ali'nin ardından zeydî imamlar itikâdî sistemlerinde mutezilî idiler. Bu kaçınılmaz şekilde zeydî fıkıh sistemini etkilemiştir. Mutezilenin fıkıh okulunun bulunmayışı, zeydî fıkıh için mutezilenin kelâmî doktrinininin fıkıh sistemlerine olan etkisini göstermesi bakımından eşsiz bir fırsat olmuştur. Fakat zeydî fıkıh gitgide sünnî fıkıha daha çok yakınlaşmıştır. Neticede şu fark edilebilir, el-Hâdî kendi fıkıh kaynaklarının içine icmâyı dahil etmemiştir.³³ Fakat icmâ ile ilgili bu ihmal daha sonraki fıkıh ile ilgili zeydî bir çalışma olan **Kitâbu'l Fusûsu'l-**

³³ Müellifin dediği gibi imam Hadi Kitabı'l-Muntahab'ında Bilginin Kaynakları (babu ma'ri-feti'l usul) bölümünde fıkıhın kaynakları arasında icmayı müstakil bir delil olarak zikretmemiştir. Ancak üzerinde icma edilen sünnetten söz etmiştir. Ona göre fıkıhın kaynağı üçtür. Kitap, üzerinde icma edilen Sünnet ve Akıl. (s.21) Aynı şey Kasım er-Ressi'de de görülmektedir. O da kible ehli arasında üzerinde icma vaki olmuş olan sünneti dinin kaynağı olarak görür. (Mecmu'u Rasail-i Rassi, s. 632) Yani hem Ressi hem imam Hadi'de bir icma fikri vardır. Nitekim imam Hadinin, Kitabı'l-Muntahab'ın ilerleyen sayfalarında icmayı fıkhi hükümleri tekit maksadıyla delil olarak kullandığı görülmektedir. Kitabı'l-Muntahab'da icma kavramı bazen "icma-i ulama-i ehl-i beyt" (s.25), bazen "icmau'l-alim" (s.31), bazen "icmau'n-nas" (s.53), bazen de "icma'ul-ümmet" (s.55) şeklinde kayıtlarla kullanılmıştır. Örneğin; İmam Hadi gusül abdesti bölümünde ağız ve burnun yıkanmasının gerekliliğine uygulamada ehl-i beyt alimlerinin icmasını delil gösterir. (s.25) Başka bir örnekte beş vakit namazın vakitlerinin bilinmesi konusunda delillerden bir delil olarak alimin icmasını ileri sürer. (s.31) Yine namazda ellerin kaldırılmaması gerektiği konusunda da icmayı delil olarak kullanır. (s.38,39) Ayrıca imam Hadi "Kitabu Usuli'd-Din" isimli risalesinde de imamet konusunda bütün fırkaların imamın ehl-i beytten olması konusunda icma ettiklerini ileri sürer. (Mecmu'u Rasail-i Hadi, s.195) Örneklerin de gösterdiği gibi imam Hadi her ne kadar bilginin kaynakları konusunda teoride icmayı zikretmemiş ise de uygulamada icmayı çoğu zaman görüşlerini tekid amaçlı delil olarak kullanmıştır. Dolayısıyla imam Hadi'nin fıkıhın kaynakları içinde icmaya yer vermediği, icma düşüncesinin sünni etki ile zeydi fıkıhına daha ileriki dönemlerde, hicri 10.yüzyılda girdiğini söylemek yanılıcı olur. Makalenin müellifi A.K. Kazı elinde bulunan el yazması nüshanın herhalde okunmasındaki zorluktan dolayı sehven böyle bir yargıya varmış olsa gerektir. (Ç.notu)

Lu'luyye fî usûli Fıkhı'l Itrâti'n-Nebeviyye³⁴ ile giderilmiştir. Bu kitapta fikhın kaynağı dördttür: Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyas. Böylece biz son aşamada zeydî fikh sisteminin sünnî mezheplerden farklı olmadığını görmekteyiz.

Fakat Zeydiyye' de tek bir fikh ekolü yoktur. Zeydiyye' nin bütünüyle fikh okulu olmadığını söylemek daha doğrudur. Zeydiyye ile ilgili şu doğru bir şekilde gözlemlenmektedir: Zeydiyye'nin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi fikh konusunda imam Zeydi takip etmeleri sebebiyle değil, aksine imâmet konusunda Zeyd b. Ali'nin inancını takip etmeleri sebebiyledir.³⁵ İşin doğrusu Zeydiyye gerçeği beş fikh ekolü içinde aktarılır. Bunlar **el-Kâsımiyye**³⁶, **el-Hâdeviyye**,³⁷ **el-Muayyediyye**,³⁸ **el-Mansûriyye**³⁹ ve **en-Nâsiriyye**.⁴⁰ Zeydî mezheplerin birbirleri arasındaki farklılıkları Sünnî mezheplerin birbirleri arasındaki farklılıkları kadardır. **Kitâbu'l-Fusûl** zeydî imamların kendi aralarındaki ihtilafları gösterir. Dolayısıyla farklı mezheplerin eserlerini dikkate almadan ve zeydî ekoller içinde yaygın olan açık unsurları tespit etmeden sadece **el-Mecmû'yu** ya da sadece el-Hâdî'nin eserini esas alarak zeydî fikhına dair konuşmak yanıltıcı olur. Bunları zeydî fikh hakkında etraflı bir çalışma olan **Kitâbu'l-Bahru'z-Zahhâr'da**⁴¹ incelemek mümkün olabilir ancak sadece bu çalışmaya güvenmek bu konu ile ilgili yanıltıcı bir sorumluluk getirir.

³⁴ Munich Glaser 84. Zeydiyye'nin önemli kitaplarından olan el-Fusulu'l-Lu'luyye Muhammed Yahya Salim Izzan'ın tahkiki ile Merkezü't-Turas ve'l-Buhus tarafından 2001 tarihinde Beyrut'ta bastırılmıştır. el-Fusul üzerine pek çok şerh yazılmıştır. Bunlardan iki tanesi Merkezü't-Turas tarafından neşredilme aşamasındadır. Bu iki şerhden biri *ed-Derariyyü'l-Mudietu'l-Musiletu ila şerhi'l-fusuli'l-Lu'luyyeh'dir*. Bu şerh Salah b. Ahmed b. el-Mehdi (1044/1634) tarafından yapılmıştır. Diğer şerh *Nizamu'l-Fusul Şerhu'l-Fusuli'l-Lu'luyyeh'dir*. Bu şerhin şarihi de Hasan b. Ahmed el-Haseni'dir. (1084/1673) (Ç.notu)

³⁵ Cf. Strathmann, Das Staatsrecht der Zaiditen, p. 82

³⁶ Kasım b. İbrahim er-Ressi'ye nispetle bu adla anılan mezheptir. (Ç.notu)

³⁷ el-Hadi ile'l-Hak Yahya b. el-Hüseyn'e nispetle bu adla anılan mezheptir. (Ç.notu)

³⁸ Müeyyed-Billah Yahya b. Hamza'ya nispet edilen ekol. (Ç.notu)

³⁹ Muhammed b. Mansur el-Muradi'ye nispetle bu adla anılan mezheptir. (Ç.notu)

⁴⁰ Corpus Iuris p. cxxxiv. Taberistan'da zeydi devleti kuran Nasır lil-Hak Hasan el-Utruş'a nispet edilen mezheptir. (Ç.notu)

⁴¹ el-Bahru'z-Zahhâr, zeydî âlim Ahmed b. Yahya b. el-Murtaza (h.840) tarafından telif edilmiştir. Kitap Muhammed b. Yahya Behran (h.957) tarafından kaleme alınan Cevahiru'l-Ahbâr ve'l-Âsâr ile birlikte 2001 tarihinde altı cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır. (Ç.notu)

ZEYDÎ FIKHİNİN GELİŞİMİNE DAİR NOTLAR

Zeydî fikhî ile ilgili olarak Őu çok açıktır: Kaynakları “peygamber’in soyundan gelen alimler” e ulaştırma dışında Şia ile ilişkisi azdır. Akılcılık ve hadislere karşı eleştirel yaklaşımlarında ilk dönem zeydileri çarpıcı bir biçimde ilk Hanefilere benzemektedir. Tıpkı Hanefi mezhebi gibi Zeydiyye mezhebinde de hadisleri eleştirmek git gide azalmış ve akıl bastırılmıştır.⁴²

⁴² Zeydiyye’nin hadis konusunda bir değişim yaşadığını görmek için bkz: Kadir Demirci, Őafii’nin Zeydi Hadis Anlayışına Etkisi, Ekev Akademik Dergisi, Yıl:14, sayı: 44, (yaz 2010) s. 231-226.

A.K. KAZI ÇEV: KADİR DEMİRÇİ